

НЕВЕРБАЛЬНІ СКЛАДОВІ КОМПЛЕКСНОГО МОВЛЕННЕВОГО АКТУ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ (на матеріалі німецького діалогічного мовлення)

Способи й канали людського спілкування різноманітні й складні. Як відомо, комунікація між людьми відбувається за допомогою знаків, сигналів та символів. “Включаючись у діяльність людини, сигнали й знаки не механічно “приплюсовуються” до неї. Вони змінюють саму структуру діяльності, тому що змушують людину формувати в своїй психіці нові, більш складні зв’язки, що забезпечували б не тільки й не стільки власне індивідуальну поведінку, скільки поведінку, пов’язану з оволодінням цими суспільно виробленими засобами й адекватним використанням їх, і так само з взаємостосунками людини з іншими людьми в процесі такого використання” [4, 139]. Сама мова є системою суспільно вироблених знаків та символів. Проте, оскільки реально ніколи не вербалізується все, що мається на увазі, повне розуміння повідомлення можливе тільки як взаємодія мовних знань та інших знань про світ, і зокрема, про спілкування. Науковці підраховали, що тільки 7 % інформації передається через зміст сказаного, 38 % ми отримуємо через тембр і висоту голосу та 55 % — через невербальні елементи спілкування (міміка, жести) [6, 96]. Незнання специфіки використання хоча б одного із цих компонентів, як правило, призводить до неправильної інтерпретації комунікантами повідомлення, а також до порушення спілкування. Внаслідок цього невербальні засоби комунікації все частіше стають предметом лінгвістичного дослідження. Увагу до невербального спілкування можна пояснити ще й тим, що воно є первинним, і будь-яке мовне повідомлення накладається на ґрунт немовної комунікації [3, 79].

Через те, як людина спить, їде чи стоїть, як дивиться, рухає головою й руками, через вираз обличчя, вона безпосередньо передає сигнали про свої почуття, об’єкти й наміри, тобто передає інформацію, яка йому є призначена. За визначенням А. І. Ганічева, невербальні елементи є “трестороннім феноменом” будь-якого безпосереднього мовленнєвого спілкування [1, 4], а отже й комплексного комунікативного акту *взаєморозуміння*. Тому, необхідним, на наш погляд, є встановлення корпусу кінесичних одиниць, які відіграють роль показників *взаєморозуміння*, а також розгляд механізму їх взаємодії з мовними засобами німецької мови при вираженні *взаєморозуміння*.

Невербальні елементи комунікації (кінеми) — це, здебільшого, рухи рук (жести), голови, м’язів обличчя (міміка) та тіла. В системі кінем головне значення відводиться жестам, які виступають у ролі норми, міміка визначається як мікрожести, а рухи тіла — як макрожести [2, 7]. Більшість сигналів під час спілкування комуніканти посилають не усвідомлюючи і реагують на них здебільшого також несвідомо. Всі кінеми, які служать комунікації на підсвідомому рівні, пропонуємо розділити на три групи, залежно від функцій, що вони виконують: 1) кінеми, за допомогою яких регулюється хід розмови; 2) кінеми, які ілюстративно супроводжують мовлення; 3) кінеми — зображення почуттів, які відправник сам здебільшого усвідомлює тільки пізніше.

Поряд з такими неусвідомленими діями існують також цілеспрямовані невербальні способи поведінки — емблеми, які розуміються й сприймаються власне як акти комунікації [7, 111]. Емблеми визначаються як невербальні акти, які характеризуються наступними ознаками: а) вони можуть бути перекладені безпосередньо вербально; б) їх точне значення відоме всім чи більшості представників певної групи, класу чи культури; в) вони використовуються здебільшого зі свідомим наміром, передати певне повідомлення іншій особі чи особам; г) особа, яка бачить емблему, не тільки розпізнає повідомлення, але й знає, що вона призначається саме їй; д) відправник, звичайно, несе відповідальність за посилення емблеми. Отже, емблеми слід аналізувати власне як невербальні мовленнєві акти або їх компоненти, в той час як інші класи неусвідомлених невербальних дій — як елементи висловлювань, які не несуть змістового навантаження, — є лише відображенням суб’єктивного аспекту комунікантів. Вищесказаним пояснюється зосередження уваги в нашому дослідженні на розгляді, перш за все, емблем, за допомогою яких передається значення *взаєморозуміння*. При цьому ставиться питання про їх комунікативно-прагматичне навантаження в спілкуванні.

Як показав аналіз фрагментів текстів, відібраних з німецької художньої літератури, а також з художніх фільмів та телесеріалів, кількість невербальних засобів, які застосовуються для вираження *взаєморозуміння*, є обмеженою. Це пояснюється тим, що акт *взаєморозуміння*, як завершальна частина дискурсу, характеризується відносно стандартною (усталеною) структурою — використання висловлювань, які входять до його складу, часто обумовлене етикетом (наприклад, висловлюванням подяки, вибаченням чи прощанням, як правило, які супроводжуються прийнятими у суспільстві висловлюваннями-відповідями).

На основі прикладів було встановлено, що емблема “*кивати головою*” найчастіше виступає еквівалентом висловлювань експресивного типу, зокрема згоди (текст (1)), задоволення (2), прощання (3), які є складовими комплексного мовленнєвого акту *взаєморозуміння* (структурно-семантичні особливості комунікативного акту *взаєморозуміння* розглядалися нами раніше [5]):

(1) “Robert”, sagte Melikow, “ich dachte schon, du bliebst in Hollywood!”

“Das scheint fast jeder gedacht zu haben.”

Melikow nickte (Remarque, Schatten im Paradies, 386)

(2) “Wie geht es denn Ihnen, Ross?” fragte sie.

“Gut, Betty. Sehr gut.”

“Das ist erfreulich!” [...] “Das freut mich”, sagte sie. “Sehr gut, sagten Sie?”

“Sehr gut, Betty.”

Sie nickte befriedigt (Remarque, Schatten im Paradies, 287)

(3) “Ganz bestimmt”, sagte Werner. “Du solltest auf uns hören, Vater.” [...] “Wir wollten es dir jedenfalls gesagt haben, Vater. Laß uns bitte nicht zu lange warten.” Er streckte mir die Hand hin und sagte: “Auf Wiedersehen, Vater.”

Ich nickte (Heinrich, 424).

Невербальним показником *взаєморозуміння* можна вважати й *кесвішак*, яка, залежно від контексту, характеризується семантичним відношенням до дії з протилежною (і в цьому випадку компонентом висловлювання комісивного типу — приклад (4)) або згоди із сказаним (експресив — фрагмент (5)):

(4) “Wir teilen den Ramsch durch vier”, schlug Colmar vor.

“Ich will kein Gramm von dem Zeug”, sagte Markus.

[...] Sabine legte ihm die Hand auf den Arm “Mit dem Geld könnten wir.. Ich meine, wenn die Suche nach Till länger dauert... Wir beide sind nicht reich, denk an Till...”

“Okay”, sagte er mit heiserer Stimme, “wir teilen. Aber wenn schon, dann sofort, hier und auf der Stelle”.

Colmar lachte hell auf. “Ich wüßte nicht, was ich lieber täte” (Horbach, 130).

(5) “[...] Wer liebte, war glücklich, und wer glücklich war, der war rundum glücklich”.

“Ja, Professor. Das ist sicher sehr gescheit, aber glaubst du nicht auch, das andere war einfacher?”

“Das war es wahrscheinlich.”

“Es kommt doch nur darauf an, was man glaubt. Was ist schon wahr? Was man fühlt, hat doch mit Wahrheit nichts zu tun.”

Er lächelte. “Natürlich nicht” (Gute Zeiten, schlechte Zeiten).

Як кінесичний елемент, що відображає внутрішні почуття людини, посмішка може підсилювати дію або й самотійно виражати прагматичне значення інших експресивів — мовленнєвих актів задоволення (6), побажання й відповіді на нього (7), подяки, прощання (8), схвалення (9):

(6) “Sie haben eben Glück.”

“Meinen Sie?” Er lachte wie sechs Truthähne und sah mich abschätzend an. [...] “Möchten Sie noch etwas Kaffee?”

“Danke” (Remarque, Schatten im Paradies, 185).

(7) “Ich will gleich wieder gehen, dieses Rennen dauert nicht lange.”

Sie strahlte ihm zu. “Ich wünsche Ihnen viel Glück.”

Er lachte gutmütig. “Wir werden sehen” (Remarque, Station am Horizont, 454).

(8) "Haben Sie Ihre Examen alle hinter sich?"

"Ja".

"Operieren Sie Betty?"

"Ja".

"Auf Wiedersehen, Ravic."

"Ich heiße jetzt Fresenburg. Mein wirklicher Name".

"Und ich immer noch Ross. Nicht mein wirklicher Name".

Er lachte und ging davon (Remarque, Schatten im Paradies, 264).

(9) Er sah mich an. "Halten Sie das für möglich?"

"Eigentlich nicht recht", sagte ich.

"Gut, Franz." Er lachte (Diehl, 171)

В контексті взаєморозуміння посмішка здатна пом'якшувати також ілокутивну силу висловлювань директивного типу --- пропозиції (10), дозволу (11); а також асертивів --- коментаря, уточнення (12), знижуючи при цьому їх категоричність:

(10) "Wollen Sie riskieren, mich noch einmal auszufahren?"

"Wohin?"

Sie lachte. "Fahren wir zum Central Park und essen wir ein Hamburger."

"Mit Coca-Cola?"

"Mit einem Bier, um Ihre europäischen Gefühle zu schonen."

"Gut" (Burning Life).

(11) "Wenn ich einen Stuhl hätte, um daraufzusteigen", sagte ich.

"Nehmen Sie doch einen", sagte sie endlich.

"Von der zu Lowry's Stühlen?"

Sie lächelte. "Ja, aber...?" (Simpson, 458).

(12) "Wahrscheinlich werden sie aufhören".

"Wir stehen noch ein wenig länger in der"

"Wäre es nicht besser, sie hätten ihr allein unternommen?"

"Sie fürchten sich?"

Sie lächelte: "Ich fürchte für Sie".

"Wie human (Wir können auch anders)

Слід відзначити в структурі комунікативного акту взаєморозуміння й такі поширені жести, як *подавання та потискання руки*. Вони часто включаються до складу експресивних мовленнєвих актів або є їх еквівалентами, оскільки належать до правил етикету й, тому, добре зрозумілі комунікантам. Такі жести використовуються, зокрема, для вираження згоди, прощання, подяки. Свідченням сказаного є наступні приклади, в першому з яких (13) потискання руки є компонентом висловлювання згоди, в другому (14) — подавання руки вказує на прощання, а в третьому (15) є вираженням подяки:

(13) "Wollen Sie Grüße mitnehmen, Kai-"

"Ich will es gern tun, Hollstein. [...] Wenn es sein sollte, würden Sie ein paar Wochen in meinem Hause wohnen wollen?"

Hollstein sah ihn an und ergriff dann rasch seine Hand: "Ja, sehr gern" (Remarque, Station am Horizont, 550).

(14) "[...] Also dann kommen Sie morgen nachmittag um fünf Uhr zum Tee. Es sind noch einige Bekannte dann da."

Hans sah sie strahlend an.

Sie reichte ihm freundlich die Hand. Er beugte sich tief — und ging versonnen (Spoerl, 111).

(15) Kai sagte leiser: "Machen Sie sich keine Sorgen — ich werde ihn nicht treffen".

"Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie die Sache so auffassen würden".

Kai nickte. "Das war ohnehin meine Absicht".

Fiola reichte ihm die Hand (Remarque, Station am Horizont, 482).

Так само, як подавання руки, *поцілунок* є складовою прощання та подяки. Значимо, що *цілування руки* — кінема, яка колись була нормою етикету, тепер використовується дуже рідко, з метою підкреслити особливе ставлення, повагу:

(16) *“Ich kenne Sie, Herr Schramm, und das genügt. Warum soll meine Nichte nicht zu Ihnen kommen! Was kümmern uns dei überlebten Formeln. Wann soll sie morgen kommen?”*

“Ich danke Ihnen, gnädige Frau”, Fritz führte ehrerbietig ihre Hand an seine Lippen, “wenn es paßt, um 3 Uhr.” [...]

Frau Heindorf lächelte. “Ich glaubs schon” (Remarque, Die Traumbude, 33).

У складі мовленнєвого акту прощання *поцілунок*, навпаки, набуває все більшого поширення і є суспільно прийнятним:

(17) *“ [...] Darf ich dir schreiben?”*

“Immer, und ich werde dir sofort Antwort geben. Wenn du mich brauchst, so komm oder schreibe — und ich werde kommen.”

“Auf Wiedersehen — Wieder — Wiedersehen, lieber Onkel Fritz!”

Sie gab ihm die roten Lippen.

“Lebe wohl, Trix” (Remarque, Die Traumbude, 139).

Усі вищеописані невербальні елементи можна розглядати як емблеми, які застосовуються для вираження *взаєморозуміння*. Їх використання мовцем обумовлене його наміром, отже вони спрямовані на передачу певного значення. В такому розумінні кінеми, як і мовні одиниці, є засобами побудови мовленнєвого акту, а можуть виступати й його єдиними показниками, причому будуть зрозумілі тим, кому призначаються, оскільки обумовлені суспільством.

Крім вищеописаних невербальних компонентів в рамках акту *взаєморозуміння* функціонують також кінеми, які супроводжують мовлення й виражають вугорське комунікантами невідомо. Вони, як правило, виражають емоції мовця, але не створюють чітко підсилення мовних засобів і часто є зрозумілими тільки з подальшим роз'ясненям. До таких кінем належать, зокрема, погляди, різні вказівні жести.

Погляди є найбільш поширеним невербальним елементом спілкування, який постійно супроводжує мовлення й відображає почуття людини — радості, злості, жалю і т. д. Тому вони є невід'ємними компонентами експресивів — висловлювань схвалення, подяки, співчуття, вибачення, побажання, прихильності та ін., які часто входять до складу комплексного мовленнєвого акту *взаєморозуміння*. Проте погляди можуть включатися й в усі інші види комунікативних актів, вносячи певний відтінок у їх зміст. Наприклад, вони можуть інтенсифікувати прохання чи пропозицію, зробити менш категоричним дозвіл чи надати згоді значення невпевненості й т. д. Так, у наступному фрагменті (18) нижній погляд вносить до висловлювання згоди додатковий семантичний відтінок подяки:

(18) *“Ich muß zum Photographen”, sagte Natascha. “Komm mit! Es dauert nicht lange”.*

“Wie lange?”

“Eine Stunde. Nicht viel mehr. Warum? Langweilt es dich?”

“Gar nicht. Ich wollte nur wissen, ob wir vorher oder nachher essen sollen”.

“Nachher. Dann haben wir Zeit dazu. Jetzt muß ich in einer halben Stunde da sein. Ist das Essen so wichtig? Oder hast du bereits deine Provision für Mrs. Whympfer bekommen?”

“Noch nicht. Dafür aber zehn Dollar von den Brüdern Lowy für einen Tip.[...] Ich brenne darauf, sie mit dir durchzubringen”.

Sie sah mich zärtlich an. “Wir werden sie durchbringen. Heute abend noch” (Remarque, Schatten im Paradies, 230).

Вказівні жести — здебільшого ілюстративні кінеми, що уточнюють зміст висловлювань різного типу. В тексті (19) такий жест є компонентом пропозиції, яка є складовою акту *взаєморозуміння*:

(19) *“ [...] Meinen Sie nicht?”*

“Vielleicht. Ich weiß es nicht. Ich kann es mir im Augenblick auch nicht vorstellen”.

Sie warf mir einen ihrer raschen Blicke zu. “Bravo”, sagte sie dann lächelnd und nahm meinen Arm.

Ich zeigte nach links. "Das ist ein Schuhgeschäft. Noch erleuchtet. Wollen wir es ansehen?"

"Wir müssen" (Krieger, 130).

Без вказівної кінеми зміст пропозиції в наведеному фрагменті не був би повністю зрозумілим, а тому потребував би додаткового словесного пояснення, як наприклад: "Das ist ein Schuhgeschäft. Hier links. Noch erleuchtet. Wollen wir es ansehen?" В даному прикладі комунікативного акту взаєморозуміння представлені й інші невербальні одиниці — погляд, посмішка та жест "взяти когось за руку", який разом з двома попередніми або самостійно може бути компонентом висловлювань схвалення, похвали (Sie warf mir einen ihrer raschen Blicke zu. "Bravo", sagte sie dann lächelnd und nahm meinen Arm.

Серед жестів, що виражають почуття в межах акту взаєморозуміння, використовуються також такі, як "погладити руку" на знак співчуття (20) та "погладити, постукати, вдарити по плечу" як компонент висловлювання похвали, захоплення, поради, коментаря (21):

(20) "Sie ist tot."

Sie nahm scheu seine herabhängende Hand und streichelte sie leise.

Er fragte: "Sind Sie bekannt in Konstantinopel?"

"Nein, ich bin nur früher einmal einige Tage hier gewesen".

Er nickte (Morgner, 120).

(21) "Wie wäre es mit einem Scotch, Robert?"

Ich hob die Hand. "Noch nicht, nach gestern".

"Gerade deshalb. Man muß den Teufel mit Beelzebub erschlagen, das ist das beste".

"Wirklich?" fragte ich wie abwesend.

"Ein altes Rezept!" Holt schlug mir auf die Schulter.

"Vielleicht", sagte ich. "Gut sogar!"

"So ist es recht" (Remarque, Schatten im Paradies, 341).

Кінеми "встати з місця" "зстрибнути з місця" виконують в контексті акту взаєморозуміння роль виразників почуттів, зокрема вони можуть супроводжувати висловлювання задоволення, радості (22):

(22) Fritz sprang auf. "Welche Freude, mein gnädiges Fräulein-"

"Störe ich Sie?"

"Nur dann, wenn Sie gleich wieder gehen wollen".

"Also nicht. [...]" (Remarque. Die Traumbude, 51).

Крім того, невербальна одиниця "встати з місця" може бути показником взаєморозуміння, якщо воно завершує діалог у цілому, а не лише окрему її частину, й є у цьому випадку еквівалентом прощання:

(23) "[...] Es wird alles schon so geschehen, wie es richtig ist. Ich kann Ihnen, der Sie so mit Ihrer Zukunft beschäftigt sind, heute zum zweiten Male sagen: Wie jung Sie sind-"

Kai neigte sich über ihre Hand. Sie erhob sich und sah ihn an (Remarque, Station am Horizont, 451).

Як видно із наведених прикладів, одні й ті ж висловлювання в контексті комплексного акту взаєморозуміння можуть супроводжуватися різними кінемами, як наприклад, компонентами згоди можуть бути й кивок головою, і посмішка, і потискання руки. В той же час, одні й ті ж невербальні одиниці можуть виражати різні значення, тобто є полісемними, як і мовні засоби. Наприклад, кивок головою може відображати згоду, задоволення, прощання.

Жести й міміка як невербальні компоненти комунікації є явищем, пов'язаним із ситуацією, в якій вона відбувається. В той час, як граматичні правила мови передаються таким чином, що кожен, хто володіє цією мовою, може будувати абсолютно нові речення й очікувати, що слухачі його зрозуміють, для більшості засобів невербального спілкування це неможливо. Кінеми — це суспільно прийняті знаки, що мають значення тільки в певній ситуації. Тому комунікативна ситуація, а також мовний контекст є в такому випадку засобами встановлення значення кінеми. Щоб правильно зрозуміти невербальні одиниці, потрібно, крім врахування мовленнєвої ситуації, знати й її комунікативне значення в певному культурному колі та брати до уваги соціальний стан мовця [9, 127]. Невербальний елемент обумовлений етнокультурними особливостями й може не співпадати за однакових умов спілкування в різних народів. Тому

при побудові висловлювання потрібно знати, які кінесичні засоби використовуються в кожній ситуації в певного народу, оскільки незнайомі для комунікантів кінеми “здатні виступати в якості певного роду “шуму”, що знижує ефективність передачі та сприйняття інформації” [1, 12], призводить до створення хибних уявлень чи, щонайменше, відволікає від сприйняття основної інформації, а це, в свою чергу, може зашкодити спілкуванню. Разом з тим, в більшості випадків поширення кінем виходить за межі окремої національної мови.

Невербальні засоби комунікації ще більшою мірою, ніж мовні, прив’язані до різних соціальних ролей. Соціальна прив’язаність, яка є важливим компонентом міміки та жестикуляції, — фактор, що не можна не враховувати при використанні кінесичних одиниць у контексті певної комунікації. Найкраще видно це у сфері, регульованій етикетом, але й з повсякденного досвіду зрозуміло, що комунікативне значення жестів потрібно розглядати в залежності від соціальної позиції жестикулюючого. Так, наприклад, використовуючи такі жести, як “подати руку”, “поцілувати руку” для вираження *взаєморозуміння*, мовець повинен оцінювати соціальну роль, вік і стать свої та співрозмовника, для того щоб ці кінеми були правильно інтерпретовані в суспільстві.

Невербальні компоненти спілкування утворюють окрему систему, яка, проте, співіснує й узгоджується з системою мови. За визначенням Ю Габермаса, специфічно людським засобом *взаєморозуміння* є мова, значення ж немовних форм вираження (жестикуляція, міміка) має мовний характер. Тому всі форми невербальної комунікації, з одного боку, вказують знову на мову [8, 16].

Мовлення, в тому числі й комунікативний акт *взаєморозуміння* як його частина, багате на явища, які можна пояснити тільки при взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації. Так, висловлювання, які містять деїктичні займенники типу *dieser, der, so, so ein*, без відповідного ілюстративного жесту є дефектними або незрозумілими. Як уже зазначалося, вказівки на місце та предмети чи людей в діалогах часто супроводжуються або змінюються взаївним жестом (див. також текст (19)).

(24) “Wo ist denn der ‘Schirm?’”

Larsz geht hin

“Ah, ja Danke” (*Gute Zeiten, schlechte Zeiten*).

Форми прощання у складі акту *взаєморозуміння* також здебільшого супроводжуються певними кінемами (див. (3), (8), (14), (16), (17), (23)), а стверджувальні комунікативи — відповідним стверджувальним рухом голови або посмішкою (наприклад, текст (9)).

Більшість перформативних дієслів часто теж пов’язані з використанням жестів. Так, до *danken* належить потискання або цілування руки:

(25) *Sie stand auf*. “Also gegen zehn Uhr am kleinen Eingang”.

Fritz küßte ihre Hand. “Ich danke Ihnen dafür”

Sie sah ihn an (*Remarque, Die Traumbude, 54*).

Цілеспрямовані невербальні одиниці можуть служити в процесі комунікації резервним джерелом інтерпретації повідомлення, а в певних випадках можуть бути достатніми для досягнення запланованого результату. Так, у тексті (26) складовими *взаєморозуміння* є посмішка, а також подавання руки співрозмовникові, проте вони не є тут інформативними, а виступають у ролі допоміжних засобів, доповнюючи й підсилюючи вербальну презентацію. В прикладі (27), навпаки, кивок головою є показником згоди, отже, він є інформативним, оскільки виражає конкретне актомовленнєве значення:

(26) [...] “Wann höre ich von Ihnen, Baron?”

“Ich werde morgen alles arrangieren”.

“Gut.” *Sie gab ihm die Hand und lächelte ihn an* (*Konsalik, 172*).

(27) [...] *Eine Viertelstunde später verabschiedete sie ihn vor ihrer Haustür lächelnd*. “Ich danke auch schön”.

“Aber ich dachte-.” Er [...] fügte schnell hinzu: “Wir könnten irgendwo was trinken, nachher?”

Für den Bruchteil einer Sekunde wurden ihre Augen ganz ernst. “Wollen Sie das wirklich?”

Er nickte nur. *Da lachte sie wieder*. “Dann holen Sie mich ab? In einer Stunde. Hier” (*Horbach, 35*).

Таким чином, невербальний компонент у складі мовленнєвого акту *взаєморозуміння* може бути інформативним і неінформативним (допоміжним). Використання інформативних жестів контролюється мовцем і пояснюється, як правило, намаганням спростити й пришвидшити процес обробки інформації — оскільки вони здатні кумулювати у собі компоненти згорнутої раціональної та емоційної інформації, що дозволяє їм у конкретних ситуаціях передавати інформацію точніше та швидше, ніж це роблять слова — або ж відсутністю на даний момент в пам'яті адекватних мовних засобів для опису ситуації, чи складністю відображення ситуації (наприклад, через хвилювання чи вплив емоцій) вербальним способом. Неінформативні жести є неконтрольованими й свідчать перш за все про природню емоційність людини. Інформативними є в складі акту *взаєморозуміння*, як правило, емблеми, в той час, як ілюстратори та кінеми, які виражають почуття, здебільшого неінформативні.

Будучи моторним компонентом мовлення, кінесичні елементи використовуються як індивідом з бідним словниковим запасом, так і на рівні високоосвіченого оратора, що підкреслює їх об'єктивний характер [3, 34]. Дослідження показали також, що люди, які володіють більшим словниковим запасом, застосовують і більше жестів [1, 12].

Слід зазначити, що кількість невербальних засобів при вираженні мовленнєвого акту *взаєморозуміння* залежить також від того, який тип спілкування він завершував: чи *взаєморозуміння* між співрозмовниками відбулося після кількох вступних реплік, чи йому передував процес аргументації, для якої характерна підвищена жестикуляція, що в певній мірі пошириться й на кінцеву фазу розмови.

Отже, мовленнєве спілкування є багатогранним явищем, яке застосовує в своїх цілях різні канали передачі інформації (не тільки слуховий, а також і зоровий) з властивими їм засобами. Для побудови акту *взаєморозуміння* як частини комунікації використовуються поряд з мовними засобами й інші засоби: обличчя чи в погляді при цьому перевага надається тим з них, що є емоційнонавантаженими. Це здійснюється ітентці мовців у конкретній ситуації спілкування.

Література

1. Ганичев А. И. Кинесический и проксемический компоненты речевого общения: Автореф. дис. ... канд. филол. наук — М., 1987 — 27 с.
2. Геворкян К. У. Кинесический язык (введение в кинесик): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19. — Ереван, 1991. — 37 с.
3. Горелов И. Н. Невербальное поведение. — М.: Наука, 1980. — 104 с.
4. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. — М.: Просвещение, 1969. — 214 с.
5. Масвська Л. І. Комунікативний акт взаєморозуміння та його складові // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія: 36. наук. праць. — Чернівці: ЧДУ, 1998. — Вип. 27 (5). — С. 132-138.
6. Скотт Д. Конфликты. Пути их преодоления. — К.: Вища школа, 1991. — 254 с.
7. Ekman P., Friesen W. V. Handbewegungen // Scherer K. R., Wallbott H. G. [Hrsg.] Nonverbale Kommunikation. Forschungsberichte zum Interaktionsverhalten. — Weinheim-Basel, 1979. — S. 108-123.
8. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. — Bd. I.: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. — Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1981. — 534 s.
9. Rathmayr R. Nonverbale Kommunikationsmittel und ihre Versprachlichung // Sprache, Sprachen, Sprechen. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Germanistische Reihe. — Innsbruck: Institut für Germanistik, 1987. — S. 121-131.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Diehl R. Die Akten Wonski. — Berlin u. a., 1966.
2. Heinrich W. Schmetterlinge weinen nicht. — Gütersloh, 1972.
3. Horbach M. Das Dach der Sterne. — München, 1983.
4. Konsalik H. G. Der rostende Ruhm. — München, 1985.
5. Krieger A. Geliebt, gejagt und unvergessen. — Gütersloh, 1979.
6. Morgner I. Hochzeit in Konstantinopel. — München, 1972.

7. Remarque E.M. Das unbekannte Werk. Frühe Romane. — Köln, 1998.
8. Remarque E.M. Schatten im Paradies. — Güterloh, 1971.
9. Simpson W. Der Enkel. — Darmstadt, 1954.
10. Spoerl A. Ein unbegabter Liebhaber. — München, 1964.

Художні фільми

11. Wir können auch anders. Regie: Buck D., 1993.
12. Burning Life. Regie: Welz P., 1995.
13. Gute Zeiten, schlechte Zeiten. FS-Serie, RTL, 2000.

Lesya Mayevska. Nonverbal Components of the Complex Speech Act "Mutual Understanding" (on the Basis of the German Dialogue Speech). The nonverbal components of the complex speech act "mutual understanding" are considered in the article, their semantic characteristics and pragmatic potential are analysed. It is ascertained that the nonverbal elements express the mutual understanding in the combination with language means or singly. But the use and interpretation of them are always conditioned by the concrete communicative situation and especially by its social features.

Валерій Михайленко

ДЕЙКТИЧНІСТЬ ЗАЙМЕННИКА-ПІДМЕТА У СПОНУКАЛЬНОМУ РЕЧЕННІ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Існує велика кількість спеціальної літератури з проблеми особових займенників в індоєвропейських мовах — походження, розвиток, форми, значення і функції. Однак дотепер багато питань семантики і функції особового займенника, серед яких — характеристики особового займенника в якості дейксиса реципієнта спонукування потребують спеціального висвітлення.

Дейктичні слова — це слова, що виконують функцію покажчиків або специфікаторів того чи іншого суб'єкта, об'єкта, місця, часу або ідеї [15]. Дейксис може розглядатися і як особлива "функція вказівки, співвідношення" [2], що властива деяким частинам мови. Дейксис відноситься до прагматики з точки зору логіки тому, що значення дейктичного слова не може бути визначене без ситуації комунікації. Отже, дейктичний елемент виражає означення об'єкта — предмета, місця, моменту мовлення та інше через своє відношення до мовленнєвого акту [5, 245-246]. Відмінність дейктичних слів від номінативних полягає в їхній ситуативності тому, що тільки в конкретній ситуації вони втрачають невизначеність і набувають значення конкретного об'єкта [6, 38-44]. До дейктичних слів відносяться займенники, прислівники, прислівникові одиниці та ін. Постійна референція цих слів з актом мовлення (його теми, діяча, місця і часу) — основна риса дейксису, що додає йому унікальності та неповторності. Дейктична єдність висловлення у форматі "Я — ТУТ — ТЕПЕР" забезпечує його існування [10, 40-45]. А в спонукальному висловлюванні його існування забезпечують такі персональні/просторові/часові формули пізнання, що об'єднані по горизонталі:

Я → ТИ / ВИ

ТЕПЕР → ПОТІМ

ТУТ → ТАМ.

Вони можуть бути також об'єднані й по вертикалі:

Я → ТЕПЕР → ТУТ

ТИ / ВИ → ПОТІМ → ТАМ

Висловлювання в ситуації прямої комунікації завжди припускає наявність продуцента мовлення і реципієнта, які не завжди виражені у висловлюванні. Спонукальне висловлювання на рівні поверхневої структури містить тільки імпліцитні показники мовця, тому що та частина речення, що містить дейксис І-ої особи одн., елімінується у процесі трансформації при виході спонукального висловлювання на поверхневий рівень.